

В. Л. Скуратівський, К. П. Кудрявцева

Композиція

КОМПОЗИЦІЯ (від лат. *compositio* – складання, поєднання, зв'язування, зіставлення) – фундаментальна категорія художньої культури, суть якої полягає у наявності певних правил, за якими автори будують твори просторових і часових мистецтв. Норми, якими користуються автори, залежать від вимог і потреб культури, зумовлені особистіс. художниц. ініціативою. К. – спосіб поєднання усіх складників худож. твору у певну цілісність. В історії людства способи такого поєднання хоч і були різноманітними, проте завжди спрямовані на створення цілісності твору як гол. запоруки його переконливого худож.-естет. ефекту. Кожне із просторових і часових мистецтв має власні специфічні засоби, особливу техніку К. Проблеми К. ґрунтовно поставлено й осмислено у найдавніших мистецтвах – словесно-літ. та образотворчих. Так, Аристотель, зазначивши, що худож. твір має такі основоположні координати, як початок і кінець, фактично порушив проблему К. як худож. моделювання між межами твору світ. дійсності у всіх її проявах. Було поставлено проблему сюжету і фабули як конкрет. вияву К.: *фабула* – заг. подієвість у творі, власне його тема, тоді як сюжет – художньо продумане розміщення усіх елементів цієї подієвості. При цьому очевидно, що доба архаїки і доренесанс. літ. творчості ніби диктують митцеві вибір К., розміщення у ній тієї чи іншої подієвості, часом навіть у режимі [канону](#). В епоху Нового і Новіт. часів К. залежала фактично від індивідуал. автор. ініціативи. Так, ренесансна і взагалі новоєвроп. новела, пізніше барок., романти. і реаліст. романи постали як щонайширше художнє поле нічим і ніким не обмеженої сюжетно-композиц. автор. ініціативи; з появою *постмодернізму* можна спостерігати навіть певне зловживання нею. Водночас світ. і нац. класична проза подала високі зразки композиц. організованості, особливо віртуоз. узгодженості її сюжетів із реал. подієвістю світу, з його найбільш типовими характеристиками та обставинами. При цьому композиц. стратегії світ. класики вибудовані переважно на підкреслено ліній. відтворенні часової дії. Однак від поч. 20 ст. простежуються спроби перебудувати ліній. час розповіді у напрямі різних його інверсій – у перших зразках зх. *модернізму* (Дж. Джойс, М. Пруст та ін.). З появою екран. мистецтв стало необхідним поєднувати час із простором; інверсією такого типу позначені цілі напрями (зокрема А. Тарковський, А. Рене, Ф. Фелліні). Із кінематографа композиц. експерименти було перенесено у театр. мистецтво, частково – у малярство, графіку, де оптична позиція (зміни точки зору художника у процесі творення ним К.), є основою.

Певною естет. консервативністю позначені К. у музиці та арх-рі, що зумовлено матеріалом, фактурою і технікою цих мистецтв, оскільки навіть ультраавангардист. напрями змушені брати до уваги акуст., інж.-тектонічні фундам. основи. У підвалини світ. худож. процесу закладено проблему К. як обов'язкову для всіх стадій і періодів. Дослідники прагнуть осягнути зростання художниц. свободи у композиц. творчості людства в останні століття.

В. Л. Скуратівський

К. у мистецтві – побудова художнього твору, зумовлена його змістом, призначенням і матеріалом виконання. К. спрямована на виразне втілення ідеї твору в худож. формі та образі. К. має досконалий рівень організації, її суттєвою ознакою є цілісність: не можна забрати, додати чи замінити жодного елементу, не змінивши зміст твору. Всі елементи К. підпорядк. один одному і твору загалом, а також змісту, ідеї. Тому ідея та форма твору взаємопов'язані: у певній формі фіксується відповід. зміст; кожний елемент будь-якого твору мистецтва є елементом його К., має унікал. значення тільки у певному поєднанні всіх елементів, оскільки перебуває у ціліс. системі. Поняття «К.» – одне з найменш досліджених у системі знань, пов'язаних із розумінням закономірностей мист. явищ. Термін «К.» використовують із різними відтінками значення: мист. твір як результат втілення ідеї у формі (часто – сюжетно-темат. картина у станк. живописі, твір муз. мистецтва); твор. процес, що складається з різних етапів; результат твор. процесу як особлива якість цілісності у конкрет. творі мистецтва; теорія, навч. дисципліна, що вивчає принципи та закономірності досягнення цілісності твору мистецтва; предмет твор. діяльності; твор. метод художника; один із засобів формотворення у мистецтві. Теор. осмислення К. почалося в епоху італ. Відродження. Вважається, що вперше слово «compositio» використав теоретик мистецтва і арх. Л.-Б. Альберті, який у трактаті «De re aedificatoria» («Про архітектуру», 1452) визначив К. як вигадкування, складання, правило живопису, відповідно до якого поєднують частини твору, наголошуючи, що гол. завдання художника – «вигадкування історій». Тут до заг. значення лат. слова він додав підсилений пафосом доби Відродження момент винаходу, твор. уяви, на відміну від середньовіч. традиції наслідування зразкам, коли використовували термін «майстерне поєднання», тобто складання заздалегідь відомих елементів. Л.-Б. Альберті стверджував, що гол. цінністю мистецтва є не поєднання чи складання елементів, а відкриття, винахід нових сюжетів та форм їхнього втілення. Оскільки відображення певного змісту у худож. формі – гол. завдання К., то вона втілює і духов. образ (модель життя), і матеріал. форму (словесну, звукову, пластичну, кольорову), створену художником за правилами техніки та технології оброблення певного матеріалу. І ця матеріал. форма твору відіграє подвійну роль: дає образу матеріал. втілення, поза яким він не може існувати; а також виступає як особлива, худож.-образна система знаків, як специфічна художня «мова» (літ., муз., живописна, архіт.), покликана донести до свідомості людей закладену в ній художню інформацію. У

цьому сенсі К. – досконала організація твору, яка завдяки особливому мисленню художника створює нову худож.-образну реальність, втілюючи у матеріал. формі твору духовну ідею мовою мистецтва. Філософ. погляди та ідеї певного істор. часу впливають на композиц. форми у всіх видах мистецтва (напр., ідеї та стиліст. особливості бароко знайшли відображення в арх-рі, живописі, музиці, літ-рі). Певні предмети та персонажі стають алегоріями, можуть набувати символіч. значення; при цьому кожний окремий мист. твір є неповторним, унікальним, втіленням ідей та думок митця, посередником у діалозі між митцем і глядачем, а К. – форма такого діалогу. К. складна для теор. аналізу, оскільки в ній поєднано матеріал. форму та абстрактну ідею. Закони, закономірності, правила та прийоми К. складаються у процесі худож. практики, естет. пізнання світу; вони є відображенням та узагальненням у худож. формі закономірностей і взаємозв'язків. У К. творів мистецтва наявні певні співвідношення, контрасти, ритми. Залежно від матеріалу втілення та призначення кожний вид мистецтва має власні виражальні засоби, специфічні особливості, зміст.

К. в образотворчому мистецтві пов'язана зі створенням образів, що сприймаються за допомогою зору, тому важливим фактором є закономірності візуал. сприйняття форм та кольору. Побудова необхід. реал. (у скульптурі, арх-рі) чи ілюзор. (у живописі, графіці) об'єму та простору, форми простору та предметів, їх пропорц. співвідношення (золотий переріз та ін.), колір, освітлення, тон – все це впливає на композиц. побудову, здатну створювати необхід. зміст, втілювати настрій та ідею. Кожний вид образотвор. мистецтва має специфічні характеристики, що впливають на композиц. закономірності (у живописі – це колір; у станк. живописі К. будують у межах рами, у монум. живописі вона взаємопов'язана з архіт. середовищем; у графіці особливого значення набуває лінія, крапка і тон; у скульптурі – об'єм).

К. в архітектурі – створення худож. образу архіт. споруди, організація її елементів з метою досягнення заг. єдності, гармонійності та естетичності, а також з урахуванням функціонал. призначення будови. В архіт. К. має значення співвідношення мас у просторі та до людини: масштаб споруди, певні пропорц. співвідношення, симетрія, ритм, метр, колір всього архіт. твору та його деталей, використання елементів живопису, скульптури, а також взаємозв'язок із навколиш. простором.

К. у літературі впорядковує темат.-змістов. матеріал та сукупність засобів поет. виразності в ідейно-естет. цілісність. К. – це мотивоване розташування та взаємне співвідношення елементів словес. і предмет. зображення у великих частинах літ. твору. К. складається з розставлення персонажів, подій та вчинків, способів оповідання, подробиць оточення, поведінки, хвилювань, стиліст. прийомів, вставлених розповідей та лірич. відступів. Типи К.: подієвий (хронол., ретроспект., вільна або монтажна форми) та описовий. К. утворює взаємозв'язок, співвідношення деталей, заг. форму побудови твору називають

архітектонікою. Так, розділення «Божественної комедії» Данте на 33 пісні, які охоплюють 3 частини («Пекло», «Чистилище», «Рай»), терцинна строфіка – архітектоніка поеми;

К. – розміщення змістов. матеріалу в межах пісень та строф. К. віршов. творів пов'язана з римою, співмірністю та взаємозумовленістю метрично-ритміч. одиниць (стопа, строфа, вірш), синтаксич. відрізків, інтонацій.

К. у музиці – 1) категорія музикознавства та муз. естетики, що характеризує предметне втілення музики у вигляді завершеного муз. твору, на відміну від *народної творчості* та *імпровізації*. К. передбачає автора (композитора) і фіксацію за допомогою нот. знаків; муз. звучання може бути відтворено через будь-який проміжок часу після створення. 2) К. – муз. форма, побудова муз. твору. Форма створюється у єдності зі змістом та характеризується взаємодією всіх звук. елементів, розкладених у часі.

К. П. Кудрявцева

Рекомендована література

1. Майфет Г. Й. Природа новели. Х., 1928. Ч. 1;
2. 1929. Ч. 2;
3. Коцюбинська М. Література як мистецтво слова. К., 1965;
4. Бахтин М. Вопросы литературы и эстетики. Москва, 1975;
5. Наливайко Д. С. Мистецтво: напрямки, течії, стилі. К., 1981. Т. 1;
6. 1985. Т. 2;
7. Миленька Г. В. Культуротворчий потенціал теоретичної спадщини Г.-Е. Лессінґа. К., 2013.
8. Алпатов М. Композиция в живописи: Истор. очерк. Москва; Ленинград, 1940;
9. Лотман М. Ю. Структура художественного текста. Москва, 1970;
10. Иконников А., Степанов Г. Основы архитектурной композиции. Москва, 1971;
11. Лесик В. В. Композиція художнього твору. К., 1972;
12. Арнхейм Р. Искусство и визуальное восприятие. Москва, 1974;
13. Волков Н. Н. Композиция в живописи. Москва, 1977;
14. Зись А. Я. Философское мышление и художественное творчество. Москва, 1987;
15. Фаворский В. А. Литературно-теоретическое наследие. Москва, 1988;
16. Ковалев Ф. В. Золотое сечение в живописи. К., 1989;
17. Писанко М. М. Рух, простір і час в образотворчому мистецтві. К., 1995;
18. Успенский Б. Поэтика композиции. С.-Петербург, 2000;
19. Раушенбах Б. В. Геометрия картины и зрительное восприятие. С.-Петербург, 2001;
20. Яковлев М. І., Михайленко В. Є. Основи композиції. Геометричні аспекти художнього формотворення. К., 2004;
21. Холопов Ю. Н. Введение в музыкальную форму. Москва, 2006;

22. Кудрявцева К. П. До питань теорії композиції: проблема визначення поняття композиції у станковому живописі // Вісн. Харків. академії дизайну і мистецтв: Зб. наук. пр. Мистецтвознавство. 2012. № 9.

Бібліографічний опис:

Композиція / В. Л. Скуратівський, К. П. Кудрявцева // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2014. – Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-4386>

2001-2024 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).